

ВАСИЛЬ ВЕРХОВИНЕЦЬ: ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Серед плеяди найталановитіших діячів української культури, імена і спадщина яких тривалий час були заборонені й забуті, особливе місце належить Василеві Миколайовичу Верховинцю (Костіву) (1880 – 1938) – видатному вітчизняному педагогові, музикознавцю, етнографові, хореографу, диригентові і композитору. Його внесок у розвиток національної культури і педагогічної науки важко переоцінити.

Професор В.М. Верховинець – педагог-новатор, викладач вищої школи, автор навчальних програм, підручника, посібника, основоположник українського дитячого музично-ігрового репертуару («Весняночка»), засновник теоретичних засад розвитку національної хореографії («Теорія українського народного танцю»), постановник першого українського балету («Пан Каньовський», муз. М. Вериківського), дослідник українського фольклору («Українське весілля»), основоположник сценічного жанру – театралізованої пісні, організатор художнього колективу нового типу («Жін-хоранс»), автор численних хорових і вокальних творів, аранжувань українських народних пісень.

Педагогічні погляди В.М.Верховинця формувались під безпосереднім впливом демократичних ідей українського національного відродження кінця XIX – початку XX століть. Його багатогранна творча діяльність, передусім, мала метою формування національної культури молоді: передачу їй духовної спадщини і соціально-історичного досвіду українського народу, розвиток потреби і здатності сприймати, розуміти, примножувати його надбання, виховання національної самосвідомості, гідності, патріотизму, рис національного характеру.

У педагогічній діяльності В.М. Верховинця можна визначити чотири основні періоди:

- 1) вчителювання у народних школах Галичини (1899 – 1904);
- 2) театральна музично-виховна та етнографічно-дослідницька робота (1904 – 1919);
- 3) педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах (1919 – 1930);
- 4) педагогічна і культурно-просвітницька робота з мистецькими колективами (1930 – 1938).

Вихована батьками з дитинства любов до народного мистецтва, нестримний потяг до науки, виняткові музичні здібності здебільшого визначили майбутнє молодого Василя Миколайовича. Після навчання у бурсі при Ставропігійському інституті та Українській гімназії у Львові (1892 – 1895) В.М. Верховинець успішно закінчив учительську семінарію у м. Самборі та отримав диплом «Городського народного учителя», здобувши спеціальну педагогічну освіту.

Свій творчий шлях педагог розпочав у 1899 році в одній з народних шкіл м. Калуша, а в 1901 – 1904 роках вчителював у селах Угриново і Бережниці Калуського повіту. Учні та колеги Василя Миколайовича у своїх спогадах відмічали його самовіддану любов до дітей і вміння працювати з ними. Так, наприклад, Степан Янківський розповідав: «Діти бідних часто приходили у школу голодні. Василь Миколайович піде в місто, купить чорного хліба, по кусневі дасть, а тоді питає урок» [1, с. 5].

З перших кроків педагогічної діяльності В.М. Верховинець усвідомив необхідність упровадження у навчально-виховний процес елементів української народної творчості (ігор, пісень, танців, обрядів та ін.), наповнення його національним змістом. Педагога непокоїло те, що «багатющий ігровий матеріал, створений народом і породжений дитячою фантазією, забувається і безслідно гине, ніким не записаний і не упорядкований» [6, с. 14]. У ньому він убачав великий виховний і розвиваючий потенціал. Тому в цей час Василь Миколайович розпочинає етнографічно-дослідницьку роботу: записує окремі пісенні, танцювальні, ігрові фольклорні зразки.

У школах В.М. Верховинець керував великими учнівськими хорами, до репертуару яких включав обробки українських народних пісень, був постановником аматорських театральних вистав. Численні виступи цих художніх колективів пошавлювали мистецьке життя усього Калуського повіту.

Отже, перший період педагогічної діяльності характеризується виявленням яскравих педагогічних, музичних та організаторських здібностей В.М. Верховинця, накресленням основних шляхів формування національної культури молоді.

Другий період – театральна музично-виховна та етнографічно-дослідницька робота – співпадає з часом зростання професійної майстерності педагога і митця, підвищення наукового рівня його етнографічних досліджень. Цьому сприяла діяльність В.М. Верховинця як актора-співака, хормейстера, балетмейстера, диригента у Руському народному театрі при львівському товаристві «Руська бесіда» (1904 – 1906), театрі М.К. Садовського (1906 – 1915), «Товаристві українських артистів» (1915 – 1919). Василь Миколайович з успіхом виконував провідні партії в музичних виставах: Петра («Наталка Полтавка» М.Лисенка), Андрія («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Туррідю («Сільська честь» П. Масканьї) та інші. Водночас він працював з хором, оркестром, розучуючи сцени з опер і спектаклів діючого репертуару. У роботі з артистами балетної групи розкрився його талант балетмейстера і педагога-хореографа. Поставлені ним хореографічні номери відзначались соковитим національним колоритом, передавали справжній дух і характер українського народного танцю. Крім того Василь Миколайович

організував гурток молоді, з яким вивчав український танець та влаштовував на сцені театру М.К. Садовського хореографічні вечори.

У цей же час В.М. Верховинець закінчує теоретичний клас Музично-драматичної школи М.В. Лисенка під керівництвом професора Г. Любомирського, завершуючи свою музичну освіту.

Гастрольні подорожі театру по Україні дозволили В.М. Верховинцю виїжджати на села Галичини, Київщини, Полтавщини, Херсонщини, Поділля та ґрунтовно вивчати побут і творчість українського народу. Він записував, обробляв, систематизував різножанровий фольклорний матеріал. Педагог з тривогою відмічав, що численні фольклорні зразки «непомітно вщухають». Під час однієї з етнографічних експедицій він виявив, що молодь «веснянок вже більше як п'ятнадцять років не співає, купальських пісень проспівала всього шість, та і ті шість не всі знали» [3. с. 71]. Тому з метою збереження і передачі підростаючому поколінню духовних цінностей української культури, зосереджених у драматичному фольклорі, В.М. Верховинець у 1912 році опублікував наукову працю «Українське весілля». У ній представлений повний запис весільного обряду з музичним додатком (понад сто сорок весільних мелодій), який педагог зробив у селі Шпичинці Сквирського повіту на Київщині. Він глибоко проаналізував українські весільні пісні, простежив їхній розвиток з часів родового суспільства та показав їх вплив на формування національної культури молоді.

Велику дослідницьку роботу В.М. Верховинець провів у царині народної хореографії. Розуміючи важливе виховне значення танцю та прагнучи подолати поширені у той час на українській сцені негативні «вульгаризаторські» тенденції, за якими народне мистецтво подавалось у спотвореному вигляді, педагог вважав за необхідне створити ґрунтовну теоретичну базу для дальшого розвитку української хореографії. Досліджений етнографічний матеріал він поклав в основу «Теорії українського народного танцю», яка вийшла у світ у 1919 році. У цій праці В.М. Верховинець пропонує ефективну методику опанування українського народного танцю, яке починається з ознайомлення з підготовчими та окремими танцювальними рухами. Вони розглядаються у порядку їх поступового ускладнення та об'єднуються у безліч танцювальних комбінацій, з яких складаються фігурні танці. Після кожного хореографічного руху педагог додає такі комбінації, які можна вивчати з дітьми. Це новаторське доповнення він уніс до другого видання «Теорії українського народного танцю» (1920 р.).

Дослідження народних пісень, танців, обрядів В.М. Верховинець поєднував із цілеспрямованим студіюванням основ української етнопедагогіки, збиранням дитячого фольклору (ігор, пестушок, утішок, поспівок, казок), обґрунтуванням його виховного значення. Отже, етнографічно-дослідницька діяльність Василя Миколайовича була спрямована на вирішення педагогічних завдань.

Здобутки своєї наукової діяльності педагог упроваджує в практику виховання молоді, працюючи з театральними і художніми колективами. Він широко застосовує різножанрові фольклорні зразки у театральних постановках: веснянки і хороводи – у спектаклях «Енеїда», «Маруся Богуславка», «Бондарівна»; танці «Гопак», «Роман» – у п'єсі «Пісні в лицах»; епізоди весільного обряду – у спектаклях «Дві сім'ї», «Прислужники», «Зальоти соцького Мусія» та інші. Багаторічний досвід педагогічної, мистецької та етнографічно-дослідницької діяльності сприяв становленню Верховинця-педагога, збагатив його цікавими ідеями щодо змісту, форм і методів навчально-виховної роботи.

Третій період – педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах – відзначається систематизацією й узагальненням дослідженого етнографічного матеріалу, упровадженням наукових і методичних надбань у процес формування національної культури молоді у Київському педагогічному інституті (1919 – 1920), Полтавському інституті народної освіти (1920 – 1932) і трудшколі ім. І. Котляревського, Музично-драматичному інституті ім. М.В. Лисенка (1923 – 1924) та хоровій студії при Музичному товаристві ім. М.Д. Леонтовича у Києві, Харківському музично-драматичному інституті (1927 – 1928), мистецьких колективах: Полтавській окружній хоровій капелі, хоровій капелі «Чумак», Харківському театрі музичної комедії.

Працюючи лектором з методики хорового співу на диригентських курсах ім. М.В. Лисенка у Києві (1919 – 1920), В.М. Верховинець прагнув навчати і виховувати молодь на кращих зразках української народнопісенної творчості і хорової класики. Теоретичний матеріал лекцій він поєднував з практичними формами роботи – сольмізацією, диригуванням, хоровим і сольним співом. Багато уваги педагог приділяв розвитку вмінь і навичок роботи з дитячим хором.

У вищих навчальних закладах В.М. Верховинець викладав розроблений ним спецкурс «Дитячі ігри». На заняттях він вивчав із студентами рухливі музичні ігри та знайомив з методикою їх проведення. За спогадами його учнів, педагог подавав зміст гри, розподіляв ролі, і після засвоєння пісенного супроводу та хореографічних елементів, гра виконувалась студентами як цілісна синтетична жанрова форма. «На уроки Василя Миколайовича збігались майже всі слухачі інституту, – розповідав О.А. Перунов, – одні, щоб брати участь в іграх, інші – просто спостерігати. Василь Миколайович викладав без записок і конспектів, працював натхненно, до самозабуття» [6, с. 3].

Тривалий час В.М. Верховинець очолював кафедру мистецтвознавства у Полтавському ІНО, керував студентським хором, викладав курси «Дитячі ігри» і «Мистецтвознавство» (співи й музика). Педагог читав лекції з теорії музики, методики музичного виховання, проводив практичні заняття з диригування, сольфеджіо, постановки голосу, музичного інструменту (фор-

тепіано, скрипка). З метою формування національної культури майбутнього вчителя, як свідчать розроблені ним навчальні програми, Василь Миколайович завжди використовував фольклорний матеріал як навчальний, ілюстративний, виконавський.

Працюючи зі студентським хором Полтавського ІНО та багатьма іншими хоровими колективами, В.М.Верховинець ретельно добирав голоси за тембром і характером, велику увагу приділяв постановці співочого дихання, налагодженню строю та ансамблю, формуванню академічної манери співу. Переважну роль він надавав українському народнопісенному репертуару («Очерет лугом гуде», «Ой дівчина по гриби ходила», «Навгороді калина», «Ой у полі вітер віє» та ін.), застосовував твори українських композиторів. Організуючи численні концертні виступи очолюваних ним художніх колективів, педагог сприяв пропаганді і популяризації української хорової культури і народної творчості.

У цей період В.М.Верховинець завершує багаторічну роботу над репертуарно-методичним посібником «Весняночка» (1924 р.). Грунтовно досліджуючи український фольклор, він дійшов висновку, що значного виховного ефекту можна досягти шляхом комплексного використання елементів музичного, хореографічного і драматичного мистецтва у рухливій музичній грі. Свої знання, досвід і талант педагог направляє на створення українського музично-ігрового репертуару для дітей. Він не лише обробляє і систематизує зібраний у попередні часи етнографічний матеріал, а й збагачує його новими записами, власними авторськими творами. В.М.Верховинець застосовує народні ігри, пісні, вірші, утішки, пестушки, казки, які доповнює відсутніми компонентами: музичним, драматичним, літературним, хореографічним. Засобами рухливої музичної гри він прагне виховувати «фізично здорового, етично стійкого, інтелектуально розвинутого майбутнього члена суспільства» [1, с. 14], прищеплювати любов до своєї Батьківщини, народного мистецтва, активізувати творчі здібності, тобто сприяти всебічному розвитку і формуванню національної культури підрастаючого покоління.

Верховинець-педагог користувався заслуженим визнанням і авторитетом. Першого березня 1926 року його затверджено на посаді професора Полтавського інституту народної освіти.

Протягом цього періоду не припиняється хореографічна діяльність Василя Миколайовича. Він викладає українські народні танці у трудшколі ім. І. Котляревського у Полтаві, працює балетмейстером у Харківському театрі музичної комедії (1929). Свою роботу В.М.Верховинець будує на дослідженому і систематизованому у «Теорії українського народного танцю» фольклорному матеріалі. Як талановитий педагог-хореограф, він, за свідченням сучасників, усі танцювальні елементи і комбінації спочатку виконував сам, а потім добивався їх правильної інтерпретації від учнів. «Коли

він танцював, – розповідала заслужений працівник культури РРФСР В. Дуленко, – ми бачили, що кожен його рух був глибоко осмислений, наповнений внутрішнім змістом. У цей час усім здавалось, що перед нами не просто танцююча людина, а сам танець, що ожив і знайшов своє втілення в майстерних руках виконавця» [5, с. 29]. В.М. Верховинець підкреслював, що в народному танці усе повинно «співати» – голова, руки, ноги, плечі, а головне – душа. У своїх вихованців педагог розвивав здатність не лише технічно чисто виконувати танцювальні рухи, але й розуміти їх характер, внутрішній зміст, демонструвати красу і привабливість справжнього народного мистецтва.

За дорученням Наркомату освіти у 1927 – 1928 роках Василь Миколайович викладав у Харківському музично-драматичному інституті курс «Дитячі ігри» та очолював студентський хор. У цей же час він заснував Харківську окружну показову капелу «Чумак» («Червона українська мандрівна капела»), яка стала професіональним хоровим колективом і популяризувала українську народну пісню, творчість радянських композиторів, зразки світової хорової класики.

Отже, третій період педагогічної діяльності В.М. Верховинця характеризується удосконаленням і впровадженням у навчально-виховний процес системи засобів формування національної культури молоді, до якої належать різножанрові фольклорні зразки, рухлива музична гра, танець, хорова музика, театралізована пісня.

Четвертий період – педагогічна і культурно-просвітницька робота з мистецькими колективами – відзначається новаторським характером, обґрунтуванням сутності, художніх особливостей і виховного значення національного мистецтва, розробкою складних синтетичних жанрових форм. Інноваційні ідеї педагога реалізуються у діяльності організованого ним у 1930 році жіночого театралізованого хорового ансамблю «Жінхоранс». Метою його створення було виведення українського народного пісенного і танцювального мистецтва на професійну сцену, протиставлення його пануючому тоді сумнівному репертуару, пошук нових ефективних засобів виховання молоді. Цей колектив у своїх виступах уперше представив новий сценічний жанр – театралізовану пісню, основоположником якого став В.М. Верховинець. Він з успіхом використав прийом інсценізації, завдяки якому найбільш повно розкриваються художній образ і зміст твору, пісня відтворюється не лише з музичного боку, а й наочно.

У роботі з «Жінхорансом», як і з іншими творчими колективами, педагог дотримувався принципу правдивої інтерпретації фольклору, збереження національного характеру і колориту творів. Це стосується їх вокального, хореографічного виконання, драматизації, костюмів, які повинні максимально наближатися до оригіналу, бо від них залежить правильне відтворення танцювальних рухів.

Пригадуючи виступи ансамблю, заслужений артист УРСР О. Соболев розповідав: «Дуже приємно було дивитись і слухати, як голосисті дівчата у національному вбранні водили хороводи, танцювали і власним співом собі акомпанували. Вражала і захоплювала органічна єдність високо-професійного виконавського мистецтва та мистецтва народного з його неповторним ароматом. Концерти «Жінхорансу» були справжнім явищем у культурному житті республіки» [5, с. 26].

Починаючи з 1932 року, колектив багато гастролював по Україні та за її межами, а в 1935 році оформився у Державну капелу.

Новаторською була діяльність педагога і в галузі українського хореографічного мистецтва. Він став постановником у Харківському оперному театрі (1931) першого національного балету «Пан Каньовський» (муз. М. Вериківського), у якому майстерно поєднав стилеві особливості класичної і народної хореографії. До спектаклю В.М. Верховинець включив українські обрядові танці, що пов'язані з весіллям і збиранням хліба, яскраві сцени народного гуляння. Завдяки введенню народотанцювальних елементів у класичних танцях з'явилися певні національні ознаки. Прем'єра спектаклю ознаменувала народження українського балету, а В.М. Верховинець є визнаним його основоположником.

Навесні 1935 року Василь Миколайович був запрошений для роботи по підготовці танцювальної групи із солістів Київського і Харківського оперних театрів до виступу на Першому міжнародному фестивалі народного танцю у Лондоні. Разом із балетмейстером Л. Жуковим він поставив стрімкий, віртуозний танець «Триколінний гопак», який пізніше дістав неофіційну назву «Лондонський». Українська танцювальна група одержала першу премію фестивалю. Їх виступ мав надзвичайний успіх у публіки та отримав схвальні відгуки преси.

Працюючи з професіональними хореографічними колективами, В.М. Верховинець сприяв піднесенню виконання українського народного танцю на високий художній і технічний рівень. Він «стояв біля колиски українського професіонального танцювального мистецтва і своєю практичною діяльністю прокладав йому шлях до визнання», – писав народний артист СРСР П. Вірський [2, с. 11].

Отже, останній період характеризується найбільш повною реалізацією творчого потенціалу В.М. Верховинця як педагога, музикознавця, хормейстера і хореографа. Своєю діяльністю він сприяє розвитку українського національного мистецтва і вихованню молоді у навчальних закладах і художніх колективах його засобами.

23 грудня 1937 року військовий прокурор Київського військового округу затвердив постанову про арешт В.М. Верховинця, який звинувачувався у злочинах, передбачених статтями 54 – 8 і 54 – 11 КК УРСР як активний учасник контрреволюційної націоналістичної організації. Василеві

Миколайовичу інкримінувалось те, що він, нібито, займався активною боротьбою проти Радянської влади протягом двадцяти років, шпигунською діяльністю на користь Польщі, поновив у 1928 – 1930 роках повстанську організацію у Полтаві і налагодив зв'язок з активістами націоналістичної організації у Харкові, завербував до них дванадцять чоловік, проводив підривною роботу на культурному фронті. Безглуздість і безпідставність цих звинувачень є очевидними.

Виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР 10 квітня 1938 року у м. Києві заслухала справу В.М. Верховинця у закритому судовому засіданні без участі звинувачення і захисту, без виклику свідків, після чого присудила В.М. Верховинця до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією всього належного йому майна. «Вирок остаточний, – наголошується у документі, – і оскарженню не підлягає. На підставі Постанови ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 року виконується негайно» [7, арк. 92 – 93]. 11 квітня 1938 року Василя Миколайовича Верховинця не стало.

7 липня 1957 року з ініціативи відомого українського композитора К.Ф. Данькевича Спілка композиторів України звернулася до військового прокурора Київського військового округу з проханням розглянути справу репресованого В.М. Верховинця на предмет реабілітації. 25 квітня 1958 року Військова колегія Верховного суду СРСР, додатково перевіривши матеріали справи В.М. Верховинця, постановила: «Вирок Військової колегії Верховного суду СРСР від 11 квітня 1938 року відносно Верховинця – Костіва Василя Миколайовича у зв'язку із знов виявленими обставинами відмінити та справу на нього припинити за відсутністю складу злочину» [7, арк. 161].

Так трагічно обірвалось життя талановитого педагога і митця, великого патріота України і громадянина Василя Миколайовича Верховинця. Як визначне явище в історії вітчизняної педагогіки і культури, педагогічна діяльність В.М. Верховинця має важливе теоретичне і практичне значення. Він не лише розробив і обґрунтував систему засобів формування національної культури молоді, але й творчо їх використовував у практичній роботі у школах, вищих навчальних закладах і художніх колективах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Верховинець В.М. Весняночка. – 3-є вид. – К.: Муз. Україна, 1969. – 168 с.
2. Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю. – 5-е вид. – К.: Муз. Україна, 1990. – 152 с.
3. Верховинець В.М. Українське весілля / Етнографічний збірник тов. ім. Т.Г. Шевченка. – Вип. 1. – К., 1912. – С. 71 – 168.
4. Верховинець В.М. Хорові твори. – К.: Мистецтво, 1966. – 86 с.
5. Верховинець Я.В. В.М. Верховинець: Нарис про життя і творчість // Верховинець В.М. Теорія українського народного танцю. – 5-е вид. – К.: Муз. Україна, 1990. – С. 13 – 35.

6. Верховинець Я.В. Про “Весняночку” та її автора // Верховинець В.М. Весняночка. – 5-е. – вид. – К.: Муз. Україна, 1989. – С. 5 – 20.

7. Матеріали архіву Служби безпеки України. Справа № 47130-ФП.- 163 арк.